

Friedrich Robert Faehlmann (Fählmann) 210

Kalju Paju – Eesti Tervishoiu Muuseum

Friedrich Robert Faehlmanni, 19. sajandi esimese poole eesti soost haritlase elu ja tegevus oli mitmekülgne. Märkimisväärne on tema pühendumus oma rahva teenimisele. Ta oli asjatundlik ja lugupeetud arst, õppejõud Tartu ülikoolis, rahvusvahelist tunnustust leidnud meditsiinilise monograafia autor. Sama ajal suutis ta õpetada Tartu ülikoolis eesti keelt, uurida ja arendada eesti keele grammatikat. Faehlmann oli üks Eesti rahvuseepose koostamise mõtte algatajaid ja rahvaluule kogujaid. Võimatu on alahinnata tema ja ka teiste tema kaasaegsete Eesti soost haritlaste osa Eesti rahvusliku liikumise ja eesti keele ning kultuuri arengus. Ilma selle tööta ei oleks meil oma iseseisvat riiki, me ei kuuluks maailma kultuurrahvaste perre.

Friedrich Robert Faehlmann (Fählmann) sündis 1798. a Järvamaal Koeru kihelkonnas Ao mõisavalitseja pere teise pojana. Isa oli saanud pärisorjusest vabaks just mõni aeg enne Friedrich Roberti sündi. Pärast ema surma võeti poiss 7aastasena mõisaomaniku von Paykulli perekonda, kus teda kasvatati koos väikese peretütrega. Ao mõisas toimus Faehlmanni esimene kokkupuude meditsiiniga ja tekkis soov arstiks õppida. Nimelt oli mõisas koduapteek, kust saadeti ravimeid ka haigestunud talupoegadele. Faehlmannil oli võimalus kaasas käia ja tohterdamist jälgida.

Õppimine sai alguse naabermõisa Liigvalla valitseja Noacksi majas.

1810. a pandi Faehlmann algkooli, kust ta pääses veel samal aastal Rakvere kreiskooli. 1814. a võeti Faehlmann aga juba Tartu gümnaasiumi kolmandasse klassi. Sealgi paistis Faehlmann oma võimetega ja töökusega silma ning selle eest tõsteti teda avalikult esile. Gümnaasiumipäevil luges ta muu hulgas ka meditsiiniraamatuid. Pärast gümnaasiumi lõpetamist 1817. a immatrikuleerus Faehlmann Tartu ülikooli arstiteaduskonda, jätkates õppimist talle omasel viisil põhjalikult, ning juba 1823. a leiti, et temast tuleb suur arst. N. Ancke on meenutanud, et pärast Faehlmanni koostatud esimese haiguslooga tutvumist tulnud professor Johann Friedrich Erdmann järgmisel päeval kliinikumi ja hüüdnud liigutavalt: „Kus on härra Faehlmann? Teist saab suurepärase arst!” Ta hiilgas oma arstioskuste ja teadmistega juba üliõpilaspõlves ning õpetaja ja hea sõber prof Erdmann soovis teda näha oma järglasena kliiniku professuuris juba siis.

Õpingud ülikoolis kestsid kümme aastat ning lisaks erialaainetele kuulas Faehlmann ka filoloogia- ja filosoofialoenguid, muu hulgas professor K. Morgensterni loenguid, kus käsitleti antiikautorite loomingut. Ülikooli kõrvalt töötas Faehlmann järeleaitajana ja 1824. aastal algas tema arstipraktika Aleksandri vaestemaja arstina ning 1825. aastal alustas ta tegelemist eesti keelega. 1826. a aastal õiendas Faehlmann arstiteaduse doktorieksamid, mille peale dr Martreb olla öelnud, et neil ei ole varem

ette tulnud kogeda niivõrd hiilgavalt sooritatud eksameid.

Läbinud kohustusliku arstiteaduse kursuse, süvendas Faehlmann veel mõne aasta jooksul ülikoolis oma teadmisi ning 1827. a kaitses hiilgavalt doktoriväitekirja „Observationes inflammationum occultiorum” („Tähelepanekuid sisemistest põletikkudest”), mille põhjal anti talle esimese eestlasena meditsiinidoktori kraad ja arstikutse. Samal aastal diendas ta veel sünnitusabi eksami ning sai ka akušööri kutse. Doktoritöö teemaks olid südamehaigused, mida tol ajal peeti lootusetult segaseks asjaks ning nende uurimist tühjaks asjaraiskamiseks. Faehlmann rõhutas oma töös, et südamehaiguste, eriti südamepõletike tundmaõppimine aitab ära hoida palju raskeid haigusi, mis sellest alguse saavad. Selle silmapaistva uurimuse tõttu peetakse teda kardioloogia teerajajaks Tartu ülikoolis. Dissertatsioon oli ka metoodiliselt tähelepanuväärne, kuna selles käsitleti meditsiinilisi probleeme empiirilis-praktiliselt, asetades uurimuse kogemuslikud alused kõrgemale 19. sajandi algupoolel valitsenud teoreetilistest vaadetest, sealhulgas natuurfilosoofiast, mis oma meetodiga avaldas nii mõnegi geniaalse mõtte, aimas ette hilisema avastuse, kuid sisaldas kaunis rohkesti mõttetusi. Faehlmanni seisukoht oli, et teooria peab praktikat lähtuma ja alati seda silmas pidama.

Hoolimata akadeemilistest eeldustest viis armastus arstikutse vastu Faehlmanni praktilise arstitöö juurde, milles ta jätkas probleemide teaduslikku käsitelu, tehes ette tulnud haigusjuhtude kohta ülestähendusi ja analüüsid neid juhtumeid paremate ravitulemuste saavutamiseks. Esile tulnud probleemidest vahetas ta mõtteid Kreutzwaldiga ning avaldas oma märkmeid trükis. Artiklis sarlakitest 1841. a kalendris märkis Faehlmann, et „need on üks väga kuri tõbi, mis mõnes kihelkonnas pea pool lapsi suretas“. Koolerataudi kohta on ta kirjutas „Koolera Tartus 1848. a“. Septembris 1848 kirjutas Faehlmann Kreutzwaldile, et tal on koolera ravimisel palju õnne olnud, kuna talitanud

täiesti oma menetluse järgi. Kui teised arstid tellisid juba ette apteegist igasuguseid *acerrima*’sid, *novissima*’id ja *naudita*’sid, otsustas tema vaadata ”metsloomale” näkku ja toimetas kohe esimese surmajuhu puhul hospitalis lahangu. Herbert Normani arvates näitab Faehlmanni patoloogilise leiu kirjeldus tema teravat pilku ja head tähelepanuvõimet ning seda, et tal tundus juba olevat eelaimus haiguse spetsiifilise etioloogia suhtes.

Faehlmann oli ka hinnatud rohuteadlane. Kriitiliselt suhtus ta tol ajal ravimite valimisel levinud homöopaatiasse. Sellesse põhimõttesse kahtlev suhtumine ja asjakohasem ravimite määramine, mis tagas tulemuslikuma ravi, tõi talle tuntust üle Eesti ja ka Venemaal. Dr Faehlmanni kõhutõvepulbri ja kõhutilkade retsepte tutvustati ajakirja „Pharmaceutische Zeitschrift für Russland” 23. veebruari numbris 1886. a. Tema kirjutatud retsepte on leitud eelmise sajandi alguses Tallinna Raeapteegist ja 1967. aastal Lihula apteegist. Faehlmanni koostatud ravimieeskirjade levimine Tartust kaugemale ja kahe avaldamine teaduslikus keskajakirjanduses on tähelepanuväärne tunnustus eesti soost arstile. Tema retseptid olid kirjutatud oma aja kohta selgelt ja lihtsalt ning nende väärtusele osutab ka see, et retseptid olid kasutusel veel mitmed kümned aastad pärast autori surma.

Mõistes vajadust jagada inimestele tervishoiuteadmisi, avaldas ta Õpetatud Eesti Seltsi välja antud „Tarto- ja Wõrro-ma rahwa Kalendris“ mitmeid sanitaarhariduslikke artikleid. Kirjutises „Rõuge- ehk nõstmetõbest“ (1840. a kalender) selgitas Faehlmann rõugepookimise vajalikkust ning lükkas ümber rahva seas levinud arusaama, et rõuged „tulevad jumala käest“ ja sellepärast „peab inimene neid põdema, ei tohi kavalal kombel nende eest taganeda“. Samuti kirjutas ta sarlakitest, andes nõu, kuidas seda paljude laste surma põhjustanud tõbe vältida.

1845. a levisid Tartus leetrid ja tüüfus, suvel puhkes düsenteeriaepideemia, mille

jooksul Faehlmann paljusid haigeid ravis. Järgmise aasta sügisel düsenteeriaepideemia kordus ja oli üks laastavamaid. Faehlmann käis päevas 110–125 haige juures, olles jalul kella seitsmest hommikul kuni ühe-kaheni öösel. Tollest perioodist tehtud märkmete põhjal valmis Faehlmannil mahukam uurimistöö („Die Ruhrepidemie in Dorpatim Herbst 1846”).

Praktilise arstitööga saavutas Faehlmann Tartu lugupeetavaima arsti positsiooni. Sügavad kutseoskused ja teadmised, teadusele iseloomulik lähenemine arstitööle ning kutsealane iseseisvus olid talle toonud poolehoidjaid, kes soovisid teda näha ülikooli professorina, kuid oli ka vastuseisjaid. Kogu Tartu olevat öelnud valjult, et Faehlmannist peab saama kliinikumi professor. Kaasani ülikool, kus enne Tartusse tulekut (1814–1817) oli töötanud prof Erdmann, pakkus juba 1837. a Faehlmannile kohtuliku arstiteaduse õppetooli korralise professori ametikohta, millest ta ütles ära. Järgmisel aastal võeti Faehlmann oma õpetaja Erdmanni soovitusel tööle arstiteaduskonna õppeülesannete täitjaks farmakoloogia ja retseptuuri alal. Tema loengutega oldi igati rahul (prof Bunge arvates olid need silmapaistvad) ning tema kvalifikatsioon oleks võimaldanud töötada ka korralisel ametikohal, kuid 1845. a Faehlmann lahkus arstiteaduskonnast, kuna teda ametlikult sellele kohale ei valitud.

Kahes ülikooli ametis (eesti keele lektorina ja farmaatsia õppetoolis) ning praktiseeriva arstina töötamine oli kurnav ning Faehlmanni tervis halvenes tunduvalt. Ta kirjutas sellest ka Kreutzwaldile, lisades, et tehtud töö eest ülikool teda isegi ei tänanud.

Uus võimalus avanes, kui arstiteaduskonna korralisele ametikohale (teraapia ja kliiniku õppetooli) soovitas teda prof Gottlieb Franz Emanuel, kuid 1847. a viimane suri ja nimetatud ametikoha täitis meditsiinidoktor Johann Julius Friedrich Erdmann. Täideti ka teised vabad õppetoolid. Seoses vakantsiga 1848. aastal kerkis Faehlmanni

kandidatuur jälle päevakorrade, esitajaks oli prof A. Bunge ning toetajateks prof Walter ja E. Krause, kes andis Faehlmanni veel pooleli olevale uurimistööle positiivse kirjaliku retsensiooni. Kuigi Faehlmanni kui arsti ja arstiteadlast hinnati, puudus tal professori koha täitmiseks vajalik hulk trükis avaldatud uurimusi. Kreutzwaldi sõnusti oli talle arstiteaduskonnast mitmel korral mõista antud, et professorikoha nõuetele vastamiseks on vaja oma uurimusi trükis avaldada, kuid Faehlmann olevat sellele reageerinud passiivselt, andes mõista, et ta on arsti kohaga väga rahul ega soovi seda muu kohaga vahetada. Ilmselt oli passiivsusel mitmeid erinevaid põhjusi, mis tulenesid Faehlmanni iseloomust (paindumatu iseseisvus), laiaast huvideringist ja ka nõrgast tervisest.

Düsenteeriataudi käsitlev monograafia valmis 1848. a ja leidis tunnustust kolmes Saksa ajakirjas, kusjuures ühes neist peeti seda koguni hinnatavamate, ühte meditsiini eriküsimust käsitlevate uurimuste hulka kuuluvaks. Väljavaated professorikoha saamiseks paranesid ja 14. mail 1849. a esitas akadeemik prof Bunge Faehlmanni kandidatuuri uuesti teraapia ja kliiniku õppetooli vakantsele professorikohale ja nõudis äraütleva otsuse lähemat argumenteerimist.

Esitatud kandidaadi kõlblikkuse kaalumise kestis ülikooli nõukogus 1848/49. õppeaasta septembrist maini, mil ülikooli arstiteaduskonna juhtkonnalt tuli Faehlmannile häältega 15/10 eitav vastus. Äraütlemise põhjuseks toodi tema kirjalike uurimuste vähesus ja esitatud töö metoodilistele nõuetele mittevastavus. Arstiteaduskonna dekaani prof Bidderi allkirjaga vastuses on mainitud, et teaduskond tunnustab Faehlmanni suurt praktilist vilumust arstina ja loomulikku annet tegutseda haigeveodis juures ning hindab tema tegevust puhtpraktiliseks, kuid on seisukohal, et Faehlmann on praktikuna teaduse tormilisest arengust maha jäänud ega suudaks õpetada tulevase arste laial loodusteaduslikul baasil. Arsti-

teaduskond hindas tema tegevust düsen-teeriataudi ajal, kuid pidas Faehlmanni uurijatööd vaid katseks üldistada praktilise ravi kogemusi ning seletas uurimusele osutatud tähelepanu selle populaarse käsitlusega. Välismaal ilmunud positiivseid retsensioone ei peetud autoriteetseks. Teaduskonna hinnangus tööle oli hulganisti etteheiteid, millest paljude üle oleks võinud väidelda. Ülikoolis oli tunda ka baltisakslastest professorite vastuseisu eesti soost professori valimisele ning konservatiivsust. Osutati ka akadeemilisele vastuolule Faehlmanni ja suure osa ülejäänud arstide suhtumises arstiteadusse: Faehlmann oli uendusmeelsem, iseseisev, uuriva loomuga, teadmistehimuline ja teadusele omase kriitilise suhtumise esindaja. See suurendas lõhet tema ja fakulteedi vahel. Arvatakse, et arstiteaduse professorid lihtsalt ei tahtnud nii otsusekindlat kahtlejat endi hulka võtta. Äraütlemise põhjusena nähakse ka tema tegevust eesti keele lektorina 1842. aastal, kus ta loengus eesti keele ajaloost oli sakslaste suhtes kriitiline, või ei pidanud nad Faehlmanni tema mõningase lihtsakoeliseuse tõttu oma seltskonna vääriliseks. Faehlmann jäi professoriks valimata.

1842–1850 töötas Faehlmann Tartus ülikooli eesti keele lektorina, olles esimene, kes ühtlasi keelt ka uuris. Ametlike loengukavade kohaselt õpetas ta eesti keelt A. W. Hupeli grammatika järgi, tegelikult hakkas ta pidama praktiliste keeletundide kõrval teaduslikke loenguid, milles käsitles grammatika keskseid küsimusi uutelt seisukohtadelt, mis olid tuletatud eesti rahvakeelest, mitte ladina või soome keele grammatikast. Ta uuris eesti keele astmevaheldust, sõnade muutmist ja tuletamist ning täpsustas vana kirjaviisi ja palju muud. Faehlmann nägi, et ühtset kirjakeelt ei ole ja iga kirja-mees kasutab erinevat ortograafiat ning isegi ühe teose eri lehekülgedel võib näha erinevaid kirjaviise. Erinevad kirjaviisid tule-nesid sellest, et eesti keeles kirjutasid paljud sakslased, kes häälaldasid häälikuid erinevalt. Faehlmann leidis, et eestlased hääl-

davad tähti palju täpsemalt ning sellest sai tema ortograafia peareegel. Plaanitud grammatikaõpiku kirjutamiseni ta ei jõudnud, kuid teda peetakse sellegipoolest E. Ahrensi kõrval 19. sajandi 40. aastate kõige tunnustatumaks eesti keele uurijaks. Palju pole mainitud ka seda, et tema keeleteaduslikud uurimused ületavad mahu poolest kaugelt kirjanduslikud ning meditsiinilised tööd.

Faehlmann oli eesti eepose mõtte algatajaid, materjalikogumise tegi ta algust juba ülikoolipäevil. Ettekandes „Muistend Kalevipojast“ („Die Sage vom Kallewi poeg“ 1839) visandas ta eesti kohamuis-tenditest lähtudes suure osa „Kalevipoja“ põhisündmustikust ning andis loole muistsete eestlaste suhtes idealistliku, sakslaste-vastase suunitluse. Ta kirjutas ka kaheksa muistendit („Loomine“, „Emajõe sündimine“, „Vanemuise laul“, „Vanemuise kosjaskäik“, „Koit ja Hämarik“ jt), arendades välja eesti jumalate maailma, ning kirjutas luuletusi.

Rahvaluulekogumine ja keeleteaduse uurimine viis Faehlmanni kokku ka oma soome ametivenna Elias Lönnrotiga, kellele Faehlmann andis eesti keele tunde. Lönnrotile meeldis Tartu literaatide vähenõudlik ja töökas eluviis ning Faehlmanniga kujuneski eriti südamlilik vahekord. Kirjandusliku tegevusega lõi Faehlmann müüdi eestlaste muistsest õnnelikust vabaduspõlvest, jumalate ja kangelaste ajastust, mis sai ärkamisaja ideoloogia nurgakiviks.

Friedrich Robert Faehlmanni tervis oli 1849. aastaks sedavõrd halvenenud, et ta loobus arstitööst, püüdis end veel turgutada, aga oli juba liiga hilja: 14. aprillil 1850 läks ta toonela maile. Faehlmanni haul Tartu Jaani kalmistul on lause „Elu on lühike, ideaalid on igavesed.“

Faehlmannile ei olnud palju antud ja ta tööd jäid lõpetamata, aga sellel väheselgi on olnud hilisemale tähendus. Tuleb mainida, et kõik, mis Faehlmann saavutas, tugines ainuüksi talle endale, tema geniaalsusele ja vankumatule hoolsusele, mis väärrib eeskujuga.

Küsimusele, miks Faehlmann peale arstitöö n-õ harrastustele sedavõrd suurt tähelepanu pööras, tundub usutav vastus, et ta soovis oma rahvast harida ja valgustada, anda inimestele eneseteadvus ja julgus

tegutseda, samuti luua neile identiteet. Faehlmanniga seoses ei ole kasutatud sõna humanist, mida ta ilmselt aga oli.

kalju@tervishoiumuuseum.ee

KIRJANDUS

Kalnin V. Friedrich Reinhold Faehlmann. Kogumik: Eesti arstiteaduse ajaloost. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; 1996:58–62.

Tallmeister E. Fr. R. Faehlmann koolera ja düsenteeria uurijana. Nõuk Eesti Tervishoid 1958;6:52–4.

Talvik S. Dr. med. Fr. R. Faehlmann. Eesti Arst 1922;1:49–53.

Toomsalu M. Meditsiinidoktor Elias Lönnrot. Eesti Arst 2005;84(12):892.

Gustavson H. Fr. R. Faehlmanni ravimieeskirju. Nõuk Eesti Tervishoid 1969;5:377–8.

Norman H. Meditsiinilist Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetuses. Eesti Arst 1930;5:170–3.